

QARINDOSHLIK ATAMALARINING LUG‘ATLARDA BERILISHI

Mirzayeva Aziza Musurmonqulovna

Termiz davlat universiteti Lingvistika o‘zbek tili mutaxassisligi 2-kurs magistranti.

Annotatsiya: *Mazkur maqolada qarindoshlik atamaları va ularning ustida olib borilgan tadqiqotlar, o‘rganilishi, genezesi, ma’no doiralari va tavsifi, qarindoshlik jihatlarining nominativ va semantik jihatlarini xususida so‘z yuritiladi.*

Kalit so‘zlar. *Qarindoshlik atamaları, qiyosiy-tarixiy, etnolingvistik tadqiqotlar, lug‘atlarda berilishi, leksik-semantik xususiyat.*

Bugungi kungacha turkiy qarindoshlik atamaları ustida rus olimlari va o‘zbek tilshunoslari bir qancha ishlar olib borgan bo‘lib, masalaga doir tadqiqotlarni quyidagi yo‘nalishlarda ko‘rishimiz mumkin: umumturkiy tillar doirasida, ularning leksik-grammatik, morfologik, etnolingvistik, qiyosiy-tarixiy aspektida o‘tkazilgan tadqiqotlar. Masalaga doir tadqiqotlar tilshunoslarning tomonidan olib borilgan bo‘lsada, ularning ko‘pchiligi umumturkologiyaga bag‘ishlangan yoki bir tarafdin yondoshilib qisman ma‘nolari ochib berilgan bo‘lib, umumturkiy tildagi qarindoshlik atamalarining qiyosi to‘g‘risida ishlar olib borilgan. Turkologiyada olib borilgan ishlarning ko‘pchiligi turkiy tillardagi atamalarni bir-biriga qiyos qilish yo‘li bilan tekshirib chiqqanlar. O‘zbek tilida ham qarindoshlik atamaları xususida bir qancha ishlar olib borilgan bo‘lib ular: O‘zbek tilidagi qarindoshlik terminlarining leksik-semantik xususiyatlarini tavsif qilishga bag‘ishlangan I. Ismoilovning monografiyasida¹ ham, avvalgi ishlardagidek qarindoshlik atamalarining tavsifi va leksik-semantik xususiyatlari, kontekstda anglatgan ma‘nolari tahlil qilingan, xolos. Shuningdek, M. Saidovning nomzodlik dissertatsiyasida o‘zbek tili va uning shevalarida amal qilayotgan rang-barang va juda qadimiy tarixga ega bo‘lgan, ammo hali sof lingvistik jihatdan tadqiq qilinmagan qarindoshlik terminologiyasining qiyosiy-tarixiy genezisini Namangan shevalarida o‘rganiladi. Ushbu ishda qarindoshlik nomlariga faqat atama sifatida qaraydi. Aslida turkiy tilda qarindoshlik rishtalari va qarindoshlarning nomlanishi qadimdan shakllangan aniq tamoyillar asosida belgilanadi. Bu borada tilshunos olimlar o‘nlab tadqiqot olib borganlar. L. P. Patapovning “Qo‘ng‘irot o‘zbeklari o‘rtasidagi oilaviy munosabatlarga oid materillar: bu ish ham faqat tor doirada ishlab chiqilgan. Narziyeva ham o‘z monografiyasida qon-qarindoshlik nomlarining faqatgina komponent tahlili ustida ish olib borgan. O‘zbek tilshunosligida ham bu masala to‘g‘risida qisman ochib berilgan bo‘lib, qavm-qarindoshlikni anglatuvchi ota, ona, bola, o‘g‘il, qiz, nabira kabi qon-qarindoshlik atamalarigina leksikologiya tarixi bilan bog‘lab tekshiriladi va misol tariqasida ko‘rsatib o‘tiladi yoki o‘zbek tili va uning shevalaridagi qavm-qarindoshlik atamalarini tekshirish, jiddiy ilmiy ish

olib borish kerakligi,uning tilshunoslikdagi ahamiyati to'g'risida to'xtab o'tiladi¹.O'zbek tilshunosligida keyingi yillarda yaratilgan ilmiy ishlarda ham faqat bir tomonlama yondashilgan. O'zbek tili tarixiga oid 1913-yilda chiqqan "Birinci muallim"(برنجی معلم)² kitobining 23-24 betlarida esa qarindoshlarning umumiy ro'yxati berilgan.Ma'lumki,har qanaqa atamalar,shu jumladan,qon-qarindoshlik atamalari ham qanchalik turg'un bo'lmasin,zamonlarning o'tishi,jamiyatning o'zgarishi,oila,nikoh,formalarining yangi shakllari va ular o'rtasidagi munosabatlarning o'zgarishi bilan ishlatilib kelinayotgan qon-qarindoshlik atamalarining ma'no doirasi ham kengayadi,yangi turlari paydo bo'la boshlaydi. Tilimizdagi qarindoshlik atamalari birdan paydo bo'lib qolgan emas,albatta.U o'ziga xos tarixiy bosqichlarni bosib,o'tib hozirgi ko'rinishga kelgan.Hozirgi tilimizda qo'llanilib kelinayotgan har bir atama paydo bo'lgan vaqti jihatidan ham, to'g'ri funksiyalarda qo'llanilishi va har xil o'zgarish hamda yangiliklarni qabul qilish jihatidan ham o'ziga xos tarixga egadir.O'zbek tilidagi qarindoshlik atamalari hozirgi ahvolga kelguncha ko'p davrlarni va turli bosqichlarni boshidan

kechirdi.Vaqtning o'tishi,o'zbek xalqi hayotida yuz bergan zo'r iqtisodiy,siyosiy,madaniy o'zgarishlar tilimizning lug'at tuzilishini ham o'zgartirdi ,ko'pgina qon-qarindoshlik atamalari eskirdi,iste'moldan doirasidan chiqdi,bir turkum atamalarning ma'no doiralari kengaydi va o'zgarishga uchradi .Ma'lumki o'zbek xalqi o'zining tarixiy taraqqiyot jarayonida turli sistemadagi tillarda gapiruvchi ko'pgina xalqlar bilan birga hayot kechirdi,aralashdi. Shularning tilimiz murakkab sharoitda shakllandi va uning lug'at tuzilishi,shu jumladan,qon-qarindoshlik atamalari ham boshqa tillarning leksik elementlarini atamalarini o'zichiga olgan holda rivojlandi va taraqqiy etdi.Lekin,unga qaramay,tilimizning asosiy qon-qarindoshlik atamalari saqlanib qolindi va ma'no ottenkasi yanada kengaydi.Turkiy qarindoshlik atamalarining asosan uchta ildizi qarindoshlik atamalarining kelib chiqishini ko'rsatadi:

Qarindosh (ota tomondan),Tai-tog'iy (ona tomondan),Quda yoki ayollarga nisbatan qudag'ay (nikoh orqali bog'langan)

Keyinchalik bu tasnif o'zgarib ularning etimologiyasi quyidagicha bo'ladi:

- 1.Ota urug'i-qarindosh(suyak söök)
- 2.Ona urug'i –tag'i
- 3.nikoh orqali bog'langan urug'-qain

Qadimda barcha turkiylarda ota urug'i odam vujudining negizi bo'lgan "suyak"ka nisbat berilgan va bu urug'ning barcha vakillari bir-biriga nisbatan og'ayni (og'a-ini)sanalgan,ularning qoni bir bo'lib qarindosh hisoblangan.Bir-birlari bilan ota tomondan yaqin bo'lgan kishilar o'zoro yoshi kattasini og'a kichigini esa *ini* deb chaqirgan.Ota turkiyzabonlarda,xususan o'zbeklarda ham ulug' nom sanalib kelinadi."Suyak "(söök,syook) so'zi esa qadimda familiya tushunchasini

bergan. O'zbek tilidagi qarindoshlik atamaları va nomlarining kelib chiqishi va ma'nosiga ko'ra asosan uchta katta guruhga bo'linadi:

I. Qon-qarindoshlik atamaları

II. Nikohdan keyin paydo bo'lgan qarindoshlik atamaları

III. Yaqinlik nomlari .

I. Qon-qarindoshlik nomlariga quyidagilar: ona ,ota, opa, aka, uka, singil, xola, tog'a, amma, amaki, buvi, buva, nabira kabi atamalar;

II. Nikohdan keyin paydo bo'ladigan atamalarga esa: er, xotin, kuyov, kelin, boja, pochcha, ovsin, qaynona, qaynota, qaynsingil, qaynog'a, quda, quda xola, quda buva, o'gay ota, o'gay ona, o'gay bola kabilar;

III. Yaqinlik nomlariga: yuqoridagi ikki guruhdan butunlay farq qiladi. Bular tutingan so'zi bilan kelib, tutingan ota+m, tutingan ona+m, tutingan o'g'li+m kabi ifodalagan atamalar kiradi.

Atamalarning birinchi guruhiga mansub atamalar o'z guruhidagi atamalar bilan birgalikda juftlashgan holda ko'plik, jamlik ma'nolarini ifodalaydi: ota-bola, opa-singil, aka-uka, ota-ona, ota-bobo, amma-xola, tog'a-jiyan kabi, hamda o'ziga affikslarni qabul qilib, yangi ma'noli so'zlarni hosil qiladi.

Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, Qavm-qarindoshlik atamaları dunyoning barcha mamlakatlarida muhim aloqa vositasi sifatida qo'llanilgan. Qarindoshlik atamaları lug'at fondining eng xalqaro qatlamlaridan biri bo'lib qolishi tan olingandir. Hamma tillar qon-qarindoshlik atamalariga ega bo'lganligi tufayli, lug'at tarkibiy qismi universal hisoblanadi, lekin jamiyatdan jamiyatgacha farq qiladi. Qarindoshlik tizimi odatda naslga va nikohga asoslanadi, ammo qarindoshlik aloqalari quyidagi mezonlarga asoslanadi: o'zoro kelishuv, avlod, yosh, jins va shular asosida qarindoshlik tizimi paydo bo'ladi. Qarindoshlik tizimlari, bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'ladi, ammo bir-biriga o'xshash emas. Shuni ta'kidlash kerakki, qarindoshlik ma'nosini ifodalovchi leksemalarning yaratilish davri juda qadim ibtidoiy jamoa tuzum davrlariga borib taqaladi. Davr mahsuli sifatida qarindoshlar orasidagi munosabatlarni ifodalab keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ismoliyov. I. A. Turkiy tillarda qavm-qarindoshlik terminlari- Toshkent. O'zbekiston SSR "FAN" nashriyoti, 1966.
2. Engels. F. Oila, xususiy mulk va davlatning kelib chiqishi, Toshkent, 1956.
3. Mahmud Koshg'ariy. "Devoni lug'ati turk", I-III tom, Toshkent, 1960-1963.
4. Shoabdurahmonov. Sh. O'zbek adabiy tili va o'zbek xalq shevalari, Toshkent, 1962.
5. Покровская. Л. А. Термены родства в тюркских языках, В кн: "Историческое развитие лексики тюркских языков" М., 1961.

"PROBLEMS AND PROSPECTS FOR THE IMPLEMENTATION OF INTERDISCIPLINARY RESEARCH"

6. www.google.scholar.uz.
7. www.ziyo.net.uz.

